

MATERIAŁY Z EPOKI KAMIENIA O PRZYNALEŻNOŚCI INNEJ NIŻ KULTURA PUCHARÓW LEJKOWATYCH

STONE AGE MATERIALS OF DIFFERENT ATTRIBUTION THAN THE FUNNEL BEAKER CULTURE

W czasie opracowywania materiałów ceramicznych ze stanowiska nr 1 w Gaju wyróżniono fragmenty naczyń łączone z kulturą ceramiki wstęgowej rytej (dalej: KCWR), kulturą ceramiki wstęgowej kłutej lub grupą brzesko-kujawską kultury lendzielskiej, kulturą amfor kulistych (dalej: KAK) oraz kulturą ceramiki sznurowej. Ponadto analiza inwentarzy krzemiennych ujawniła formy charakterystyczne dla późnego paleolitu i mezolitu. Są to zbiory składające się z małej liczby zabytków, często niewielkich rozmiarów, które zostały zarejestrowane przede wszystkim dzięki zastosowanej metodzie badań z przesiewaniem wszystkich nawarstwień stanowiska.

Najstarsze odkryte zabytki to formy krzemienne łączone z późnym paleolitem i mezolitem. Zaliczono tu fragment liściaka z trzonkiem charakterystycznym dla kultury świderskiej (R. Schild 1975), odkryty w czasie szczegółowej inwentaryzacji materiałów, w centralnej części stanowiska (por. J. Wicha, R. Brzejszczak, P. Papiernik, ryc. 5: 1, w tym tomie). Być może do inwentarza przedmiotów o takiej chronologii należy włączyć również część wiórów pochodzących z rdzeni dwupiętowych, zarejestrowanych pojedynczo, w wykopie II. Liczniejszą grupę stanowią formy charakterystyczne dla mezolitu (por. np. D. K. Płaza 2018). Do takich należy zaliczyć 2 zbrojniki (półtylczak – ryc. 147: 1 i trójkąt – ryc. 141: 1), mikrorylec (ryc. 168: 1), 2 mikrolityczne rdzenie wiórowe (ryc. 149: 1; J. Wicha, R. Brzejszczak, P. Papiernik, ryc. 5: 2, w tym tomie), 2 mikrolityczne drapacze (ryc. 167: 2), grupę mikrolitycznych wiórów (ryc. 166: 2, 3) oraz część form określonych jako skrobacze (ryc. 144: 5; 145: 1; 146: 4; 150: 1) lub skrobacze z pazurem (ryc. 167: 5). Materiały te odkryto w różnych częściach stanowiska, głównie w wykopie II, ale też w czasie szczegółowej inwentaryzacji. Powyższe formy krzemienne poświadczają penetrację obszaru stanowiska w końcu ostatniego zlodowacenia i w starszej części holocenu. Są też

During the study of ceramic materials from site no. 1 at Gaj, fragments of vessels connected with the Linear Pottery culture, Stroked Pottery culture or the Brześć-Kujawski Group of the Lengyel culture, the Globular Amphora culture and the Corded Ware culture were identified. Moreover, the analysis of flint assemblages revealed forms characteristic of the Late Palaeolithic and Mesolithic. These are assemblages consisting of a small number of artefacts, often small in size, which were primarily recorded thanks to the research method, which involved sieving all deposits of the site.

The oldest unearthed artefacts are flint forms associated with the Late Palaeolithic and Mesolithic. They included a fragment of a leaf point with a tang typical of the Swiderian culture (R. Schild 1975), discovered during a detailed inventory of materials, in the central part of the site (cf. J. Wicha, R. Brzejszczak, P. Papiernik, fig. 5: 1, in this volume). Perhaps the assemblage of artefacts of this chronology should also include some of the blades from double-platform cores, recorded singly in trench II. A larger group consists of forms characteristic of the Mesolithic (cf. e.g. D. K. Płaza 2018). These include 2 microliths (a truncated piece – fig. 147: 1 and a triangle – fig. 141: 1), a microburin (fig. 168: 1), and 2 microlithic cores for blades (fig. 149: 1; J. Wicha, R. Brzejszczak, P. Papiernik, fig. 5: 2, in this volume), 2 microlithic end-scrapers (fig. 167: 2), a group of microlithic blades (fig. 166: 2, 3) and some forms identified as side-scrapers (fig. 144 : 5; 145: 1; 146: 4; 150: 1), or side-scrapers with a groove (fig. 167: 5). These materials were unearthed in various parts of the site, mainly in trench II, and during detailed inventory works. The above flint forms confirm the penetration of the site area at the end of the last glacial period and in the older part of the Holocene. They attest the colonisation of the Kuyavian Lake District by hunter and hunter-gatherer communities, which

kolejnym potwierdzeniem zasiedlenia Pojezierza Kujawskiego przez społeczności myśliwskie i łowiecko-zbierackie, które rozpoznano już w czasie badań w rejonie Parku Kulturowego Wietrzychowice (P. Papiernik i in. 2020).

Z obecnością na stanowisku ludności wczesnoneolitycznej związany jest zbiór 31 fragmentów ceramiki KCWR (tabela 116, płyta DVD). Są to materiały pochodzące z naczyń średniościennych i grubościennych, o grubości ścianek od 5 do 13 mm. Zostały wykonane z masy ceramicznej z użyciem domieszki roślinnej, piasku i dość często szamotu ceramicznego. Są to typowe dla KCWR receptury gliny stosowane do wyrobu ceramiki tzw. kuchennej (J. Pyzel 2006). Większość opisywanych fragmentów należy do kategorii niecharakterystycznych ułamków brzuśców naczyń (tabela 116, płyta DVD). W zbiorze wyróżniono tylko dwa fragmenty uch, jeden guza, dwa brzegów i trzy den naczyń, a także jeden zdobiony linią rytą. Powyższe materiały zabytkowe nie dają podstaw do próby przyporządkowania ich do faz rozwojowych KCWR na Kujawach.

Materiały KCWR zostały odkryte w różnych warstwach eksploracyjnych wyłącznie na obszarze wykopu II (tabela 116, płyta DVD). Ich układ przestrzenny (ryc. 261, płyta DVD) wskazuje, że są pozostałością więcej niż jednego pobytu ludności KCWR na stanowisku. Z uwagi na charakter materiałów, które pochodzą tylko z naczyń tzw. kuchennych, można wskazywać na ich związek z działalnością gospodarczą, np. rolniczą eksploatacją terenu, społeczności zamieszkujących w innym miejscu, np. na terenie pobliskich Świętosławic, gdzie stwierdzono funkcjonowanie wczesnoneolitycznych osad (P. Papiernik i in. 2020c). Nie jest wykluczone, że z ludnością KCWR należy również wiązać część regularnych, medioolitycznych wiórów oraz narzędzi, wykonanych z takiego półsurowca, np. drapaczy i półtyłczaków.

Z okresem środkowego neolitu, z kulturą ceramiki wstęgowej kłutej lub grupą brzesko-kujawską kultury lendzielskiej, łączyć można zaledwie 9 fragmentów ceramiki (tabela 117, płyta DVD). Są to ułamki cienkościennie (3 fragmenty) lub średniościennie (6 fragmentów), wykonane z gliny z wyraźną domieszką drobnziarnistego piasku lub piasku i miki. Wśród nich wyróżniono fragment brzegu naczynia oraz jeden zdobiony prawdopodobnie odciskiem paznokcia. W większości zostały one odnotowane w odcinkach 43, 44, 48 (ryc. 262, płyta DVD), gdzie tworzą niewielkie skupienie, być może pozostałość małego obozowiska, zniszczonego w czasie budowy grobowca nr 2.

were already recognised during research in the area of the Wietrzychowice Cultural Park (P. Papiernik *et al.* 2020).

An assemblage of 31 fragments of the Linear Pottery culture is associated with the presence of early Neolithic communities at the site (table 116, DVD). These are materials obtained from medium-walled and thick-walled vessels, with wall thicknesses ranging from 5 to 13 mm. They were made of ceramic mass using plant admixture, sand and quite often ceramic chamotte. These are clay recipes typical of the Linear Pottery culture, used for the production of the so-called kitchenware (J. Pyzel 2006). Most of the described fragments belong to the category of uncharacteristic fragments of vessel bellies (table 116, DVD). The assemblage includes only two fragments of handles, one knob, two rims and three bottoms of vessels, as well as one decorated with an engraved line. There are no grounds to attribute the above artefacts to the developmental phases of the Linear Pottery culture in Kuyavia.

Linear Pottery culture materials were discovered in various exploration layers, only in the area of trench II (table 116, DVD). Their spatial arrangement (fig. 261, DVD) indicates that these are the remains of more than one inhabitation incident of Linear Pottery culture communities at the site. The character of the materials which are only represented by the so-called kitchenware, may indicate their connection with economic activities, *e.g.* agricultural exploitation of the area performed by communities living elsewhere, *i.e.* in the area of nearby Świętosławice, where the presence of early Neolithic settlements was observed (P. Papiernik *et al.* 2020c). It cannot be ruled out that some regular Medioolithic blades and tools made of the blade/flake semi-product, *e.g.* end-scrapers and truncated pieces, should also be associated with the Linear Pottery culture communities.

Only 9 pottery fragments can be associated with the middle Neolithic, the Stroked Pottery culture or the Brześć-Kujawski group of the Lengyel culture (table 117, DVD). These are thin-walled fragments (3 specimens) or medium-walled fragments (6 specimens), made of clay with a visible admixture of fine-grained sand or sand and mica. Among them, there was a fragment of a vessel rim and one probably decorated with a nail impression. Most of them were recorded in sections 43, 44, 48 (fig. 262, DVD), where they formed a small cluster, perhaps the remains of a small campsite destroyed during the construction of long barrow no. 2.

Sources linked to the Globular Amphora culture are more numerous and diverse. They include 122 fragments of pottery unearthed during the excavations in 2014–2017 (table 118,

Liczniesze i bardziej zróżnicowane są źródła łączone z KAK. Zaliczono tu 122 fragmenty ceramiki odkryte w czasie badań wykopaliskowych w latach 2014–2017 (tabela 118, płyta DVD) oraz ułamki dwóch naczyń pochodzących ze zniszczonego grobu, zarejestrowanego w czasie badań w 1950 r. (ryc. 172).

W grupie analizowanych ułamków ceramiki wyróżniono fragment zdobionego brzegu, fragment dna oraz 5 fragmentów ornamentowanych brzuśców naczyń (tabela 118, płyta DVD). Całość tego zbioru jest silnie rozdrobiona, w tym aż 62 fragmenty mają największy wymiar poniżej 3 cm, a kolejnych 31 mieści się w przedziale pomiędzy 3 a 5 cm. Wyróżnione ułamki zdobione nie dają podstaw do rozważań chronologicznych, bowiem stwierdzono tu tylko ornament nieregularnych słupków, umieszczony pod brzegiem naczynia oraz odciski paznokcia, umiejscowione na listwie plastycznej. Pozostałe trzy fragmenty są za małe do prawidłowego rozpoznania zdobnictwa. Podstawą przyporządkowania do KAK była zatem technika wykonania naczyń, a przede wszystkim receptura gliny, w której diagnostyczną rolę przypisano wyraźnie widocznej domieszce średnio i gruboziarnistego tłucznia białego lub różowego, nierzadko w połączeniu z piaskiem. Charakterystyczne przy tym było częste występowanie spękań na powierzchni naczyń i dość słabe ich wypalenia.

Materiały KAK wyróżniono przede wszystkim na obszarze wykopu II (tabela 118, płyta DVD). Większość z nich zlokalizowano na obszarze usytuowanym między grobowcami KPL (ryc. 263–273, płyta DVD). Zarejestrowano je na różnych poziomach eksploracji, co może mieć związek z ukształtowaniem powierzchni tej części stanowiska, w czasach osadnictwa KAK. Ponadto, na terenie wykopu II, materiały KAK tworzą niewielkie skupienie w odcinkach 2, 6, 9, które może być pozostałością małego obozowiska (ryc. 263–267, płyta DVD). Ceramikę KAK zarejestrowano też w wykopach usytuowanych przed czołem grobowca nr 1 oraz po jego obu stronach (ryc. 268–273, płyta DVD). Te niewielkie zbiory wskazują, że społeczności omawianej kultury wykorzystywały również obszar w sąsiedztwie tego monumentu.

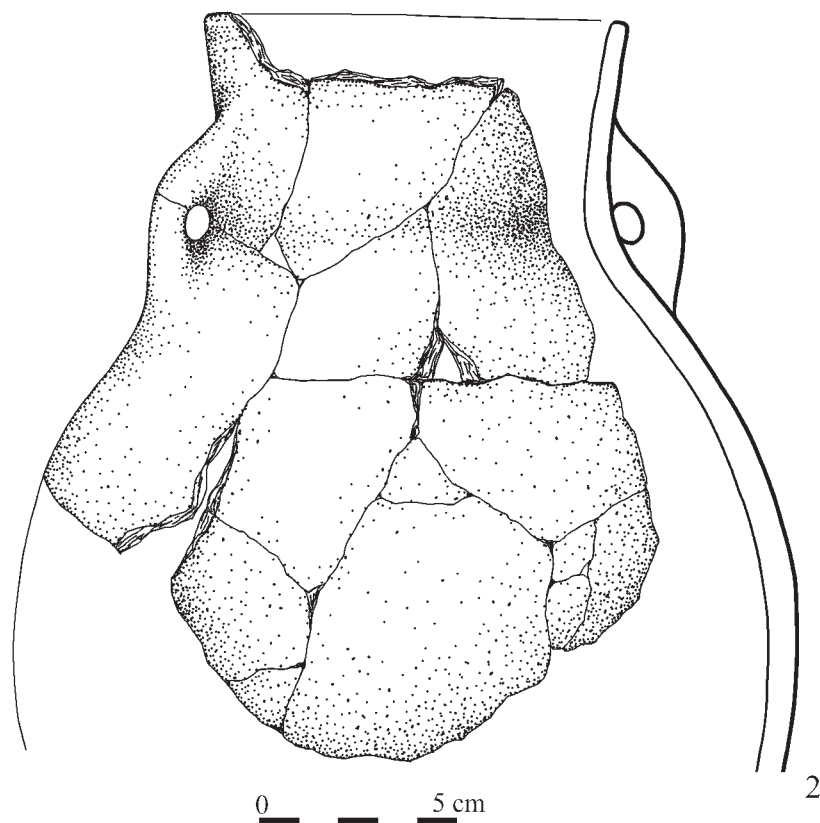
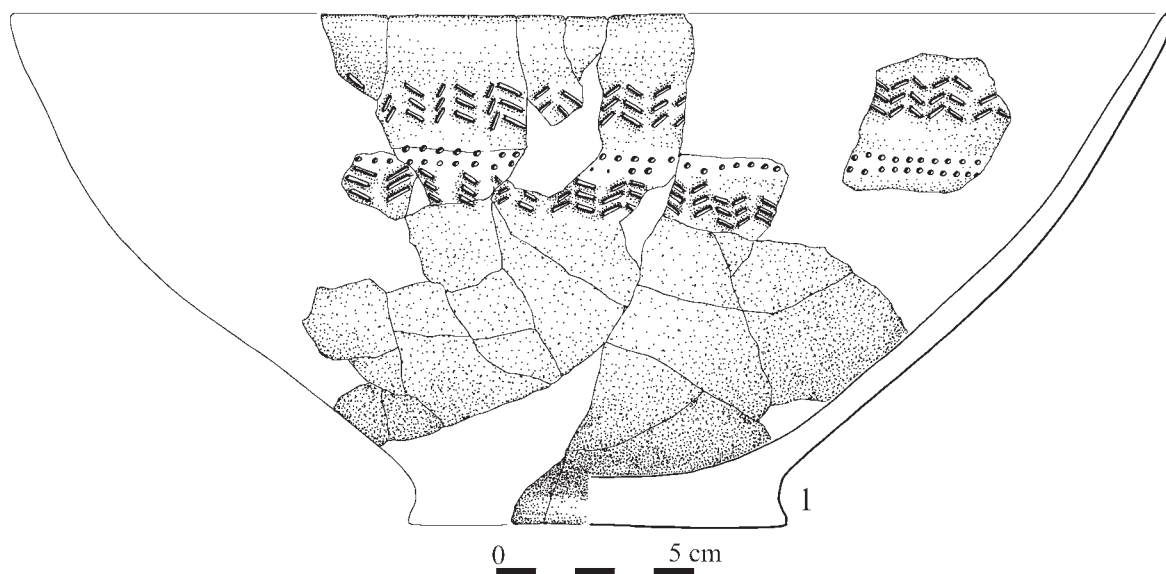
W czasie badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1950 r. natrafiono na materiały KAK we wkopie nowożytnym, które przez W. Chmielewskiego (1952) zostały zinterpretowane jako pozostałości grobu wkopanego w nasyp grobowca KPL. Ceramikę opracował i opublikował Tadeusz Wiślański (1966), który wyróżnił dwa naczynia i zaliczył je do fazy młodszej KAK. Pierwszym z nich

DVD) and two vessel sherds from a destroyed grave, recorded during the excavations in 1950 (fig. 172).

A group of the analysed pottery fragments included: a fragment of a decorated rim, a fragment of the bottom and 5 fragments of ornamented vessel bellies (table 118, DVD). The entire assemblage is heavily fragmented, including as many as 62 fragments whose largest measurements are below 3 cm, and another 31 fragments are between 3 and 5 cm in size. The distinguished decorated fragments do not provide a basis for chronological considerations, Only decoration of irregular posts placed under the rim of the vessel and fingernail impressions placed on the moulded band were observed. The remaining three fragments are too small to properly recognise the decoration. The basis for their attribution to Globular Amphora culture was therefore the technology of making the vessels and, above all, the clay recipe, in which a diagnostic role was assigned to a clearly visible admixture of medium- and coarse-grained white or pink crushed stone, often combined with sand. A characteristic trait was the frequent occurrence of cracks on the surface of the vessels and their rather poor firing.

Globular Amphora culture materials were distinguished primarily in the area of trench II (table 118, DVD). Most of them were located between the Funnel Beaker culture long barrows (fig. 263–273, DVD). They were recorded at different levels of exploration, which may be related to the topography of this part of the site during the inhabitation of the Globular Amphora culture communities. Moreover, in the area of trench II, Globular Amphora culture materials form a small cluster in sections 2, 6, 9, which may be the remains of a small campsite (fig. 263–267, DVD). Globular Amphora culture pottery was also recorded in the trenches located in front of the “head” of long barrow no. 1 and on its both sides (figs. 268–273, DVD). These small assemblages indicate that the communities of the culture in question also used the area in the vicinity of the long barrow.

During the excavations carried out in 1950, Globular Amphora culture materials were found in an early modern trench. They were interpreted by W. Chmielewski (1952) as the remains of a grave dug into the embankment of the Funnel Beaker culture long barrow. The pottery was analysed and published by Tadeusz Wiślański (1966), who distinguished two vessels and included them in the younger phase of the Globular Amphora culture. The first one is a bowl with a height of 12.1 cm and an orifice width of 29.8 cm. It is decorated with rows of angles inserted into one another (a so-called fishbone ornament – M. Szmyt 1996), between which there are two rows of round holes made with a stamp

Ryc. 172. Gaj, st. 1, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie.
Materiały kultury amfor kulistych.

Fig. 172. Gaj, site 1, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Artefacts of the Globular Amphora culture.

jest misa o wysokości 12,1 cm i szerokości otworu 29,8 cm. Zdobiona jest rzędami kątów wsuwanych w siebie (ornament tzw. rybiej ości – M. Szmyt 1996), między którymi biegną dwa rzędy okrągłych dołków wykonanych stemplem (ryc. 172: 1). Drugim naczyniem jest dwuucha, nieornamentowana amfora, zrekonstruowana do $\frac{3}{4}$ wysokości (ryc. 172: 2). Wykonano ją z gliny z domieszką białego, grubego i średnioziarnistego tłucznia. Opisywane naczynia należą do form pospolitych w inwentarzach KAK z terenu Kujaw (por. T. Wiślański 1966), które można łączyć z fazą IIB i IIIA według Marzeny Szmyt (1996), o chronologii odpowiadającej okresowi 3250/3100–2400/2150 BC (M. Szmyt 1996; 2013).

Umiejscowienie grobu w nasypie grobowca nr 1 oraz układ przestrzenny ceramiki KAK (ryc. 268–273, płyta DVD) wskazują, że osadnictwo tej kultury jest młodsze niż budowa monumentów. Jednak, z uwagi na brak oznaczeń radiowęglowych dla źródeł KAK, nie jest możliwe ustalenie relacji chronologicznej między końcowym etapem funkcjonowania cmentarzyska KPL, a pojawieniem się osadnictwa KAK. Ostatnim elementem rozwoju nekropoli jest przebudowa budynku kultowego w grobowcu nr 2, która miała miejsce między 3081–3061 BC lub 3029–2917 BC (z prawdopodobieństwem 95,4%). Należy zatem przyjąć, że osadnictwo KAK na stanowisku pojawiło się prawdopodobnie nie wcześniej niż u schyłku IV tys. p.n.e. Tak określona chronologia jest zgodna z wynikami badań w najbliższej okolicy stanowiska. W trakcie prac powierzchniowych wykonanych w rejonie Parku Kulturowego Wietrzychowice, na północ od Gaju zinventaryzowano skupienie osadnicze KAK, składające się z 13 stanowisk, położonych na obszarze wsi Grochowiska i Świętosławice (P. Papiernik i in. 2020c). W większości źródła te występowały w tych samych miejscach, w których zarejestrowano materiały KPL (por. ryc. 171; P. Papiernik i in. 2020c, ryc. 219), co może wskazywać na zastępowanie osadnictwa KPL przez społeczności KAK. W tym rejonie, prawdopodobnie w Grochowiskach, znajdował się grób, którego wyposażenie stanowiły zdobione amfory, zaliczone przez T. Wiślańskiego do fazy II (1966, s. 152). Kolejne groby skrzynkowe znane są z sąsiednich miejscowości z Zagrodniczy i Zdrojówki, stanowisko 1 (wg AZP – Świszewy, stanowisko 10) (T. Wiślański 1966, s. 154–155; por. P. Papiernik i in. 2020c). Ich wyposażenie grobowe przez T. Wiślańskiego (1966; 1979) zostało również zaliczone do fazy II, a przez M. Szmyt (1996) do IIB lub IIIa na Kujawach.

(fig. 172: 1). The second vessel is a two-handled, undecorated amphora, reconstructed to $\frac{3}{4}$ of its height (fig. 172: 2). It was made of clay with an admixture of white, coarse and medium-grained crushed stone. The described vessels belong to forms common in Globular Amphora culture assemblages in the area of Kuyavia (cf. T. Wiślański 1966), which can be associated with phases IIB and IIIA, after Marzena Szmyt (1996), with a chronology corresponding to the period 3250/3100–2400/2150 BC (M. Szmyt 1996; 2013).

The location of the grave in the embankment of long barrow no. 1 and the spatial arrangement of the Globular Amphora culture pottery (fig. 268–273, DVD) indicate that the settlement of this culture is younger than the construction of the long barrows. However, due to the lack of radiocarbon markings for Globular Amphora culture sources, it is not possible to establish a chronological relationship between the final stage of the functioning of the Funnel Beaker culture cemetery and the appearance of the Globular Amphora culture settlement. The last element of the development of the necropolis is the reconstruction of the cult building in long barrow no. 2, which took place between 3081–3061 BC or 3029–2917 BC (with the probability of 95.4%). It should therefore be assumed that Globular Amphora culture settlement at the site probably occurred no earlier than at the end of the 4th millennium BC. The chronology determined in this way is consistent with the results of the research in the immediate vicinity of the site. During reconnaissance surveys carried out in the area of the Wietrzychowice Cultural Park, north of Gaj, the Globular Amphora culture settlement cluster was catalogued. It consisted of 13 sites, located in the area of the villages of Grochowiska and Świętosławice (P. Papiernik *et al.* 2020c). In most cases the artefacts occurred in the same places where the Funnel Beaker culture materials were recorded (cf. fig. 171; P. Papiernik *et al.* 2020c, fig. 219), which may indicate the replacement of the Funnel Beaker culture settlements by the Globular Amphora culture communities. In this area, probably at Grochowiska, there was a grave with decorated amphorae, classified by T. Wiślański as phase II (1966, p. 152). Further box burials are known from the neighbouring villages of Zagrodnicza and Zdrojówka, site 1 (according to the Polish Archaeological Record – Świszewy, site 10) (T. Wiślański 1966, pp. 154–155; cf. P. Papiernik *et al.* 2020c). The grave equipment was also classified by T. Wiślański (1966; 1979) as phase II, and by M. Szmyt (1996) as phase IIB or IIIa in Kuyavia.

Among the analysed materials, three fragments of pottery associated with the Corded Ware culture were also identified, recorded in sections 4 and 5. They probably come from one

Wśród analizowanych materiałów wyróżniono także trzy fragmenty ceramiki łączone z kulturą ceramiki sznurowej, zarejestrowane w odcinkach 4 i 5. Prawdopodobnie pochodzą one z jednego naczynia, zdobionego ornamentem strefowym, wykonanym w technice rycia i odciskania umieszczonym na szyi pojemnika. Grupy linii rytych, zapewne po trzy, rozdzielone są rzędem prostokątnego stempla. Materiały te wykonano z gliny bez widocznej domieszki. Powyższe cechy mogą wskazywać na związek opisywanych fragmentów naczyń z epizodyczną obecnością na stanowisku społeczności kultury ceramiki sznurowej z faz starszych (J. Machnik 1979), w przypadku Kujaw określanych według Janusza Czebreszuka (1996, s. 96–99) jako KCSz 1 i KCSz 2.

vessel, decorated with a zone ornament, made with the use of the engraving and imprinting technique, placed on the neck of the vessel. Groups of engraved lines, probably three in each group, are separated by a row of rectangular stamps. These materials are made of clay without any visible admixture. The above characteristics may indicate the connection of the described vessel fragments with the short-lived presence of the Corded Ware culture community from older phases at the site (J. Machnik 1979). In the case of Kuyavia, they are classified as the Corded Ware culture 1 and the Corded Ware culture 2 after Janusz Czebreszuk (1996, pp. 96–99).